

УКРАЇНСЬКА НАУКА: ВІД МУДРОСТІ БАТЬКІВ...

Віктор Жовтянський
доктор фіз.-мат. наук,
член-кореспондент
НАН України,
завідувач відділу
плазмових технологій,
заступник директора
з наукової роботи
Інституту газу НАН України,
м. Київ

*Продовження;
початок див. у № 3, 2016 р.*

Формат науково-популярного видання дає можливість дещо відійти від канонічно-академічної послідовності подання матеріалу.

Користуючись такою нагодою, хотів би, перш, ніж продовжувати основний текст статті, коротко поділитись цікавими флористичними спостереженнями, які ілюструють, до певної міри, спосіб мислення спеціаліста з енергозбереження. Воно, як і екологія, є однією зі сторін проблеми раціонального природокористування або, простіше, — любові до природи. Попереду нас ще очікує дещо предметніша зустріч з цією проблемою, послідовне вирішення якої є одним із ідеалів розвитку суспільства.

1. Флористичне спостереження

Якось автор уперше відзначав День Землі навесні в американській столиці під монументом Вашингтона. Там у цей час уже доволі тепло, — і ми розташувались безпосередньо на газонах. Дуже люб'язні господарі з Державного департаменту енергетики в рамках успішно функціонуючої тоді комісії *Кучма—Гор* демонстрували нам вражаючі архітектурні та ландшафтні принади розкішних урядових кварталів. Проте найбільше мене, а потім — і господарів, вразила... маленька синя квіточка, для якої в українців немає навіть загальної назви; вона завжди росла в одному з куточків великого батьківського саду й завжди асоціювалась саме зі своєю малою Батьківщиною. Тут не йдеться про якийсь плід авторської фантазії — вона дещо схожа на незабудку (рис. 1), іноді її називають “фіалочкою”, а солідний атлас квітів [28] пропонує їй назву “вероніка”, хоча вона видається не зовсім властивою українській мові. Принаймні, в жодній із місцевостей України я не отримав підтвердження такого варіанту.

Важливо інше — це ж така маленька наша Земля!

І ще одне характерне спостереження. На обох варіантах рис. 2 показана одна і та ж за назвою (звичайно, з погляду неспеціаліста) квіточка: сон-трава з Волині та Київщини. Велика Україна, якщо може дозволити собі таке розмаїття в межах однієї країни! Квіточка одна, а в різних регіонах відрізняється за кольором та поставою.

Це вже зовсім недавно київські квітникарі почали культивувати волинський варіант цієї квітки на своїх ділянках...

Рис. 1. Квігочка, яка об'єднує світ: від малої Батьківщини на Волині до монумента Вашингтона в американській столиці

2. Столиця на зламі епох

Отже, продовжуючи основний зміст цього циклу в його гуманітарному вимірі, перейдемо до краю сньої сон-трави: Києва і Київщини.

Не раз читав міркування поважних істориків у соціальних вітчизняних ЗМІ, що вірити спогадам учасників якихось подій — остання справа, оскільки вони перебільшують роль автора цих спогадів. Більше того, добре відчув це на практиці, оскільки матеріали, про які йдеться, виявились “непрохідними” навіть у доброго давнього знайомого з початку 1990-х років **В. Мостового** — багаторічного редактора газети “Дзеркало тижня”. Хоча до цього я позиціонував себе у стосунках з цією газетою як успішний автор, в активі якого був великий цикл публікацій про енергозбереження (остання з них [29]).

Проте щодо кількох епізодів історичних подій сучасності я змушений порушити це “табу”, оскільки вони ризикують залишитись за межами людської пам'яті, або ж бути дуже спотвореними. Тим більше, що з того часу, як вони відбулись, минуло вже понад чверть століття, а орієнтовані вони були, зрештою, на досягнення події, 25-ту річницю якої ми відзначаємо у серпні 2016 року — Дня Незалежності.

Національний прапор на Хрещатику або “перший” київський майдан. Уже, здається, всі забули, що першим київським майданом було 24 липня 1990 р., коли на засіданні Київради вирішувалось питання щодо підняття на Хрещатику Національного прапора. Переконали, що до цього забуття доклали руки спецслужби, яких ми й тоді все ще недооцінювали; всі мої спроби знайти тогочасні публікації про цю подію (а я відтоді про них пам'ятав) у звичний спосіб — через відділ газетних фондів Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського — не увінчались успіхом: відповідні числа газет там відсутні (!), як відсутні вони в редакційних архівах, наприклад, газет “Київський університет” і “Рада”, що викликало щире здивування їхніх працівників. Авторіві відомо, що відсутні відповідні

Рис. 2. Сон-трава волинська (ліворуч): білий танок наречених Сонцю і київська (праворуч): тут зовсім інші настрої

документи навіть в архіві Київради (з досвіду спілкування зі співробітниками апарату, з якими надовго зберіг добрі стосунки). Ймовірно, у когось були надії, що все забудеться та минеться, як неприємне непорозуміння того періоду. Отже, з доступних на сьогодні джерел про той день маю фотокнигу [30], основу якої становлять роботи депутата Київради і одночасно кореспондента газети “Зірка” **Олексі Ващенка**, та окремі статті журналістів до чергових річниць цієї події [31, 32]. Остання з них у “Дзеркалі тижня” **В. Мостового** виділяється певною ґрунтовністю (з нею зручно ознайомитись на сайті цієї газети). Дійсно, в той період Київрада займалася створенням власного друкованого органу — газети “Хрещатик”, і передбачалося, що заступником головного редактора в ній стане Володимир Павлович, отже, він у той час регулярно відвідував засідання Президії чи сесії Київради. Проте і в цій статті є низка фактологічних неточностей, а в коментарях, які супроводжують текст статті на сайті, взагалі ставиться під сумнів факт існування такого рішення Президії Київради.

Проте давайте все по порядку.

Кінець 1980-х рр. став періодом активної демократизації в колишньому СРСР, проте про близьку незалежність Української держави могли мріяти хіба що фантазери. Елементом цієї демократизації мали стати також вибори до місцевих рад, які були призначені на початок весни 1990 року.

Зріз конкретної ситуації щодо висунення кандидатів у депутати приведу на власному прикладі. В умовах економічної кризи того періоду на часі стали пошуки нових форм господарювання. Для класичного Київського університету, де тоді працював автор (і, здавалось, працюватиме все свідоме життя), ми з колегами з інших природничих факультетів теж підготували свій варіант поліпшення організації наукової діяльності, вбачаючи істотним його елементом надання самоврядності та статусу національного Київському університету (подібно до того, який мав тоді Московський університет).

Причому все було доведено до рівня конкретних проектів документів. Такому вільнодумству тодішнє керівництво університету “ходу” не надало, проте про підтримку цієї ідеї на рівні співробітників елітного радіофізичного факультету свідчило обрання прямим голосуванням двох молодих кандидатів наук (один з них — автор цих рядків) до складу Великої вченої ради Університету.

Згадана елітність факультету була зумовлена наближеністю тематики до військово-промислового комплексу; для студентів вона мала конкретну форму матеріалізації у вигляді найбільшої стипендії порівняно з іншими факультетами, а ще заняття зранку до ночі: до обіду — лекції, після нього — лабораторні роботи. Оглядаючись назад, на долю своїх однокурсників, як і випускників десятків і сотень інших природничих і технічних факультетів: це ж скільки суспільство втратило високоосвічених людей, які потрапили у найбільш продуктивному 40-річному віці в економіку, де “найбільш ефективним є приватний власник”. А кому вони потрібні в умовах, коли ефективність полягає у розпилюванні заводів на металолом та виведенні коштів в офшори?

Факт обрання молодих науковців до Ради був майже нечуваним прецедентом для Університету, де кількісний склад солідної професури для цієї почесної діяльності був більш, ніж достатнім. Отже, питання про висунення кандидата в депутати Київради на факультеті визначилось само по собі: автора цих рядків. Проте в інших трудових колективах міста воно часто вирішувалось на партійній основі (єдиній тоді) або ж на основі підтримки Народним Рухом України.

Після завершення кампанії висунення кандидатів з’ясувалося, що на нашій дільниці (Теремки-1) було майже 15 претендентів. Програвати вибори для представника Університету було якось незручно, отже, за активної участі групи підтримки (особовий склад невеликої університетської лабораторії, обладнаної одним із перших радянських комп’ютерів) ми здобули перемогу.

У ту переломну епоху української історії всі проблемні питання розвитку суспільства були виплеснуті в численних демонстраціях та мітингах на столичних майданах. Ми потрапили в надзвичайно складну ситуацію, де дуже важливим був фактор громадянської відповідальності кожного з депутатів як особистостей.

Дійсно, з обранням нового складу Київради всі проблеми міста разом з мітинговою демократією зосередились у Колонному залі на Хрещатику, 36, де засідав тоді депутатський корпус, який охоплював аж 300 осіб. Здійснення фактичних владних функцій у місті Київрадою було дуже складним і навіть незграбним, як нам у той час здавалося.

Два полярно протилежні депутатські блоки — Демократичний та Партійний (за тодішньою лексикою) — при голосуванні змогли лише нейтралізувати один одного. Результат лежав — як і з усіх інших принципів питань того періоду — від позиції блоку “Демократичний центр”, до якого належав і автор. До нього входила переважно “технократична” інтелі-

генція, яка розуміла та підтримувала необхідність змін у суспільстві, проте не будь-якою ціною. Основною проблемою Демблоку була традиційна — трьох гетьманів на двох козаків. До честі наших колег, у Київраді до її керівництва цим блоком був висунутий та обраний доволі поміркований та розсудливий **Олександр Мосіюк**, до речі — теж представник краю “білого сну”; він став заступником голови.

Діаметрально протилежною була проблема Партблоку — певна клановість апаратних працівників, які тому не могли бути яскравими “трибунами”, чи ефективно спілкуватись з “масами”, як тоді любили означати громадян. Загальну ситуацію пом’якшувало те, що до керівництва Ради від цього блоку був висунутий господарник-директор “Електронмашу” і просто інтелігентна людина **А. Назарчук**; він був обраний головою.

Уже перша важлива організаційна проблема — вибори Президії та керівництва Київради — змусила депутатський корпус виснажливо працювати щоденно протягом кількох (!) місяців. У другій половині червня відбулись, нарешті, результативні вибори, коли були обрані вже згадані голова та заступник і загальном Президія у складі 23 осіб, серед них — автор, який став головою комісії з науково-технологічного прогресу та інформатики. Президія Київради забезпечувала оперативні владні функції у місті. Ці функції полягали, в першу чергу, в урегулюванні питань “стінки” на “стінку”. Протягом тривалого часу автор цих рядків особисто був “золотою акцією”, від позиції якого залежало прийняття того чи іншого рішення Президією (до золота у його звичайному або пізнішому розумінні вона жодного стосунку не мала). Це дуже важке психологічне навантаження. Наголошую, що для прийняття рішення Президії треба було 12 голів (тобто проста більшість); якщо позиція блоків була протилежною, то саме мій голос ставав 12-им, вирішальним. Отже чітким кредо моєї особистої діяльності в Київраді було мирне проходження буремних 1990-х років.

Оскільки складність проблем того періоду була надто очевидною, то депутатський корпус прийняв рішення рекомендувати головам комісій та їх секретарям перейти на постійну роботу в Київраду. Як там у **Пушкіна**: “*Мой друг, Отчизне посвятим души прекрасные порывы...*”? Отже, ми зробили цей важкий для себе вибір разом із моїм колегою **Володимиром Охріменком** (зовсім недавно минуло 40 днів, як він залишив цей світ). “Важкий”, бо це тільки апарат Ради та виконкому — вічний. Для депутатів же термін їхньої роботи закінчувався разом із завершенням депутатської каденції. Так воно пізніше і сталося...

Мені неважко було інкорпоруватися до роботи апарату Київради та виконкому, бо до того майже 15 років займався організацією роботи великої науководослідної лабораторії (100 осіб), яка об’єднувала наукову роботу п’яти кафедр, після переїзду факультету у новозбудоване приміщення. Проте, якщо порівнювати себе з депутатами сусідніх округів: науковцями НАН України — **Є. Клименком**, **В. Конфедератенком**,

А. Кулішем, О. Мосіюком, І. Українським (теж, до речі, фізиками), то разом із багатьма колегами ми програвали їм у світоглядному сенсі. Його становленню сприяв українознавчий клуб “Спадщина” при Будинку вчених НАН України. Ми тоді з ними довго і часто дискутували. Протягом значного часу залишалась невизначеність щодо посад заступників голів виконкому, серед них — таких досвідчених, як *М. Лаврухін*, *В. Кочерга* та *О. Омельченко*.

Микола Васильович Лаврухін — це легенда міського господарства. Як тоді говорили з повагою рядові спеціалісти, він був останнім керівником високого рангу, який не бачив проблеми в тому, щоб десь на аварії великої теплової магістралі зіскочити безпосередньо в траншею (звісно, брудну) та прийняти швидко й ефективно технічне та управлінське рішення.

Віталій Михайлович Кочерга — теж легенда, але вже рівнем кваліфікації управлінської роботи. Для службовців того часу він вважався найбільш переконливим авторитетом. Про це добре написав у своїх спогадах *І. Салій* [33].

Олександра Олександрівна Омельченка представляти не треба — він став пізніше столичним очільником. До речі, це саме він підтримав встановлення загальноміського свята — Дня національного прапора та увічнення цієї події меморіальною дошкою до 10-ї річниці Незалежності України [34].

Я доволі швидко налагодив з ними стосунки, поспідовна робота з керівництвом виконкому, а далі з відповідними управліннями дозволила мені виконати найскладніші із зобов'язань, які брав на себе як кандидат в депутати: завершення будівництва нової АТС для Теремків, продовження тролейбусного маршруту до Кібцентру та будівництво нової дороги уздовж залізниці від аеропорту Жуляни до Окружної дороги. Можливо, цьому сприяла та обставина, що я був носієм “золотої акції”. Добрі стосунки склались у нас також з тодішнім начальником господарського відділу виконкому *О. Петренком*. Тобто, розвиток подій, про які йдеться нижче, я ще й бачив із середини процесу.

Одним із найскладніших питань, яке постало тоді перед нами, було підняття Національного прапора на Хрещатику.

Національний прапор — одна з найбільш лаконічних та емних духовних скарбниць. Початок 1990-х років став “моментом істини” щодо самоідентифікації переважної частини української спільноти у цьому сенсі. За станом на кінець першої половини 1990 р. у багатьох містах і містечках України (переважно Західної) поруч із прапором Української РСР уже майорів жовто-блакитний стяг. Такий розподіл за географічною ознакою був майже очевидним, виходячи з передісторії розвитку суспільства.

Визначальною мала стати роль Києва — і як власне міста, і як столиці тоді ще республіки у складі СРСР. Проте таким же очевидним передбачався розподіл голосів членів Президії Київради з цього питання: Демблок — категорично “за”, Партблок — категорично “проти”. Уперше спроба розгляду цього

питання на засіданні Президії була ініційована ще десь навесні 1990 р., проте вона не була забезпечена організаційно.

Вдруге — уже відповідно до всіх процедур — розгляд питання призначили на 20 липня 1990 року. Були присутніми і брали активну участь у процесі засідання група депутатів Верховної Ради (автор не ризикує перераховувати їх з пам'яті, щоб когось не забути). У результаті тривалої і складної дискусії стало очевидним, що рішення ухваленим не буде. Тоді, добре пам'ятаю, я теж виступав і відмітив особливу складність питання, “яке проходить буквально через долі багатьох родин” (це стосувалося і моєї великої родини, в якій були прихильники і “червоного”, і “жовто-блакитного” напрямів розвитку країни). На завершення запропонував залучити для обговорення питання експертів-науковців, відповідно перенісши його розгляд на кілька днів. Така пропозиція була прийнята.

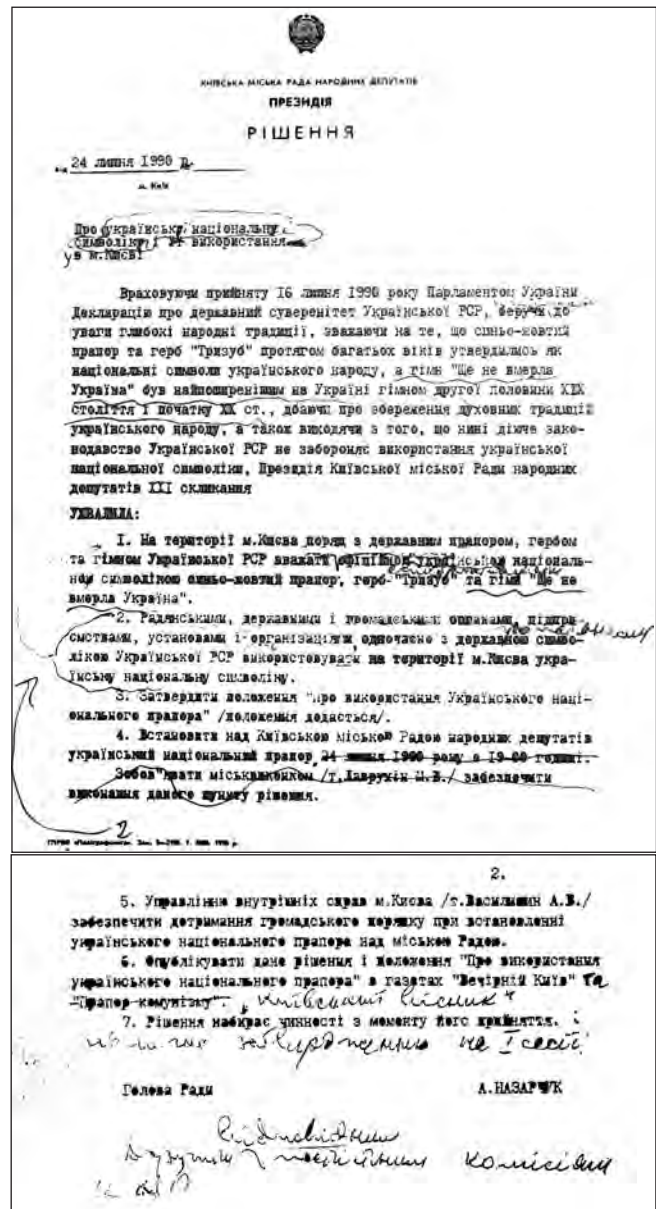

Рис. 3. Фотокопія проекту рішення Президії Київради від 24 липня 1990 р. про використання української символіки в м. Києві

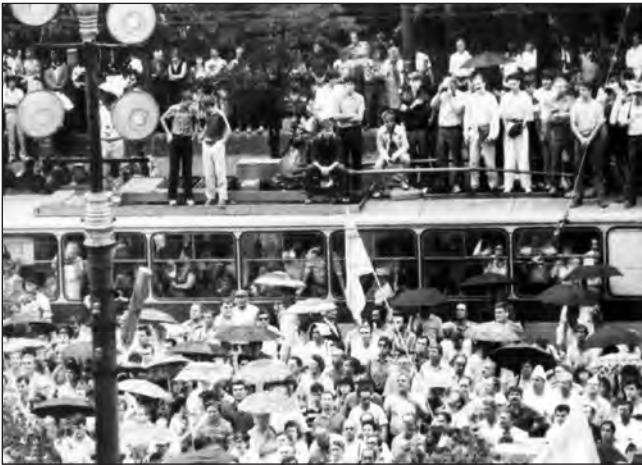

Рис. 4. Історія Києва такого ще не знала: люди на тролейбусах чекають рішення Київради. 24 липня 1990 р. Фото О. Вашенка

Незабаром після цього я отримав запрошення поспілкуватися з першим секретарем міського комітету КПУ *А. Корнісником*; пам'ятаю, як ми прогулювалися довгими коридорами приміщення на Михайлівській площі, де тепер розміщується Міністерство закордонних справ. Проте зрештою, забігаючи наперед, визначальну роль відіграла успадкована від батька принципова риса характеру (див. першу частину цієї публікації).

Наступне засідання Президії відбулося 24 липня 1990 року. Чи було взагалі рішення Президії Київради, про яке йдеться? Безумовно. Оскільки, як уже зазначав, його матеріали в архіві Київради відсутні, то додаю з власного архіву фотокопію проекту рішення з цього питання, які роздаються членам Президії напередодні засідання (рис. 3). Судячи за стилем, автором проекту був голова комісії з правопорядку та боротьби з організованою злочинністю *Микола Грабар*. На ньому — мої помітки, які робляться до чи протягом обговорення питання. Про дух епохи свідчить низька якість паперу, — навіть у Київраді. У той же період був проект “Про українську національну символіку та її використання в м. Києві” авторства депутата *О. Кулика* та “Інформаційна довідка про використання національної символіки в Україні, м. Києві”. Проте вони ще нижчої якості, тому їх важко копіювати.

Обґрунтований виступ доктора історичних наук, проф. *Сергійчука В.І.* з Київського університету (пізніше — директора Інституту українознавства) та наявність відповідних інформаційних матеріалів зняли проблему голої ідеологізації питання. Проте драматизм ситуації полягав у відсутності кворуму, з одного боку, і в потенційній загрозі повторення подій, сумно відомих тоді як “саперні лопатки” — кривавої сутички в Тбілісі, коли основним аргументом щодо зняття суперечностей між радянською владою та демонстрантами стали саперні лопатки військових. З висоти четвертого поверху на Хрещатику, 36, де засідала Президія, добре було видно, що це засідання ставало своєрідним вододілом між двома епохами. Хрещатик, скільки сягало око, був заповнений людьми;

зупинився рух транспорту і навіть на тролейбусах стояли чоловіки (див. рис. 4). Тому і називаю цю подію першим київським майданом — хоч і на Хрещатику. Адже до появи власної назви, яка містить це слово — майдан Незалежності — залишалося ще трохи більше одного року.

З іншого боку, за важкими металевими воротами ліворуч і праворуч від цієї споруди наготові стояли криті машини з людьми “під погонами” (доволі просторий двір був щільно заповнений ними).

Як зараз згадую, тоді в моїй пам'яті спливали слова класика: “*всі радості світу не варті сльози дитини*” або в більш сучасному варіанті: *навіть мала війна не вартя цієї сльози*. А якщо це не сльоза, а кров? І кров багатьох людей?

Рис. 5. Фрагмент звернення групи депутатів до киян з нагоди рішення Київради про підняття Національного прапора на Хрещатику в Києві

Найточніше (та емоційно) ситуацію, що склалася навколо того історичного засідання Київради, описує звернення групи депутатів тоді ще УРСР та Київради (теж, імовірно, з-під пера *М. Грабаря*), опубліковане газетою “Вечірній Київ” [35]. Його фрагмент з переліком усіх депутатів, які брали участь в засіданні, наведений на фотокопії (рис. 5).

З боку традиційної тоді державної влади на засіданні Президії був присутнім лише заступник начальника міського управління внутрішніх справ полковник *В. Шапошник*. Проте, за спогадами *О. Петренка*, внизу з силовиками був міністр внутрішніх справ, який вимагав у нього ключі, але не від металевих воріт, які блокувались “афганцями”, а від інших — з боку універмагу та Головархітектури. Олег Данилович йому відповідав, що поки що немає підстав. У цій ситуації треба було прийняти позитивне рішення щодо підняття прапора.

Рис. 6. Перший київський “майдан” 24 липня 1990 року. Підняття Національного прапора на Хрещатику в Києві. Фото *О. Ващенко*

Рис. 7. Обличчя першого київського “майдану”. 24 липня 1990 року. Підняття Національного прапора на Хрещатику в Києві. Фото *О. Ващенко*

Я на все життя запам’ятав ту гнітючу зловісну тишу в залі, де засідала Президія. Ситуацію ускладнювало те, що був відсутнім член Президії від Демблоку *І. Український*. Швидко оцінивши ситуацію, я зрозумів, що на цей раз мій голос може бути лише 11-м. Проблему вирішила професійна солідарність. У залі засідань ряди стільців піднімалися амфітеатром вгору. Переді мною сидів, низько схиливши голову та обхопивши її зверху руками, мій молодший колега по навчанню на радіофізичному факультеті, а тоді — секретар Московського РК КПУ (!) *М. Нестеренко*. При голосуванні я підняв також напівжартома (якщо так можна висловитись щодо тієї ситуації) руку Миколи Івановича, а він її не висмикнув, і це стало мінімально-визначальним для прийняття позитивного рішення. А вже невдовзі після того — злет прапора, момент якого і зафіксований на рис. 6.

Я свого кредо досяг і вже не бачив потреби спускаться вниз до щогли; там ключовими фігурами були *О. Мосіюк* і *М. Грабар*. А я на все життя запам’ятав спостережувану з висоти того ж поверху палітру поглядів людей на Хрещатику: часто це були торжество або ж навпаки — розгубленість, але переважно, я б сказав, — момент усвідомлення нової для себе істини. Десь поблизу зробив свої історичні фото *О. Ващенко*, на одному з яких добре видно обличчя людей (рис. 7).

А тепер — чому виникає “перебільшення” ролі оповідача спогадів.

Клянусь, я тут “*говорив правду і тільки правду*” — тим більше на основі архівних документів, адже для професійного науковця — об’єктивність понад усе. Проте тільки про те, що бачив і пережив особисто. Звісно, добре знаю, що був потужний рух громадськості — ініційований переважно Рухом — щодо запрошення людей на мітинг, освячення полотнища прапора тощо. Проте не можу кваліфіковано їх висвітлювати, оскільки не був усередині цих подій...

Тому й пишу від першої особи. Громадськість вже, напевне, ніколи не дізнається, хто стояв за лаштунками цієї акції від влади. Проте, треба віддати належне цим людям, вони не переступили за грань. Інакше новітня історія України могла б розвиватись за зовсім іншим сценарієм.

... Іноді недостатньо інформовані люди стверджують, що Національний прапор на Хрещатику підняли самі кияни. В тому сенсі, що через обраний ними представницький орган — Київраду — так. Те, що безпосередньо — ні. Акція з боку державної влади була спланована дуже серйозно. Те, що кровопролиття відбулись у ті роки в багатьох колишніх республіках, — факт.

Дивна ми нація, українці: у нас десь на генетичному рівні закладена схильність до трагізму. Можна уявити собі, якого розмаху набули б поминальні заходи на багато років уперед, якби той день завершився драматично.

Натомість ми отримали світлу подію, розкішно-красивого літнього дня, за грандіозної участі наших громадян, багато з яких саме тоді почали усвідомлювати, що ідея незалежної України не така вже й фантастична.

Добре, що про цю подію нагадає тепер меморіальна дошка біля приміщення Київради.

Не пам’ятаю, чи був тоді протест прокуратури у зв’язку з порушення регламенту, та як ми далі формалізували порядок використання української символіки. Це не так важливо. **Бо злам епохи тоді, у 1990 році, вже відбувся.**

А повертаючись до діяльності Київради першого скликання, ми тепер ретроспективно цілком свідомі того, що спрацювали дуже ефективно.

Бо питання “стінки” на “стінку” в ті роки виникали ще не раз, наприклад, спроба військового параду на Хрещатику, не кажучи вже про кожне державне свято. Все це було вирішено в дуже гострих дискусіях, але без краплини крові. Крім того, з’ясувалось, що депутати Київради, які на той час уже мали жовто-блакитні значки — найкращі миротворці між пікетниками Верховної Ради та фактично радянською тоді міліцією.

До речі, згаданий вище стиль — розробка й наукова експертиза важливих проектів рішень органів влади — мав би стати нормою і для нинішніх мововладців. На жаль, не склалося. Вони, здається, й не здогадуються, що сучасна наука дозволяє, наприклад, моделювати розвиток економіки (чи її занепад) навіть у таких умовах, коли пересічні українці раптом масово були перетворені на “камікадзе”, та пропонувати оптимальні шляхи виходу й у такій ситуації.

Кілька слів про подальші долі учасників цієї акції. **Олег Данилович Петренко**, який забезпечив замовлення полотнищ прапора (одним обмежитись не можна, бо вони вимагають регулярної заміни), оперативно був звільнений зі своєї посади своїм безпосереднім керівництвом з виконкомом. **Володимир Іванович Шапошник**, розсудлива і спокійна позиція якого сприяла мирному урегулюванню проблеми, у серпні 1991 р. ще брав участь в опечатуванні приміщень ЦК КПУ [31, 33]. Згодом у ЗМІ пройшло повідомлення, що він загинув... на полюванні з вищими міліцейськими чинами. Депутати цю звістку сприйняли цілком однозначно...

Відбудова Михайлівського Золотоверхого монастиря.

Прислужилася Україні наша комісія з науково-технологічного прогресу і вирішенням ще одного принципового питання: відбудови Михайлівського Золотоверхого монастиря. Тут ми діяли спільно з комісією з культури та охорони історичного середовища Київради (голова — **І. Український**), проте у нас була істотна, характерна ще для радянських часів, перевага — ми могли розпоряджатися реальними коштами на відміну від “культури”. Як би там не було, все одно в 1991—1993 роках в умовах економічної кризи, що набирала обертів, — це здавалось майже фантастичним.

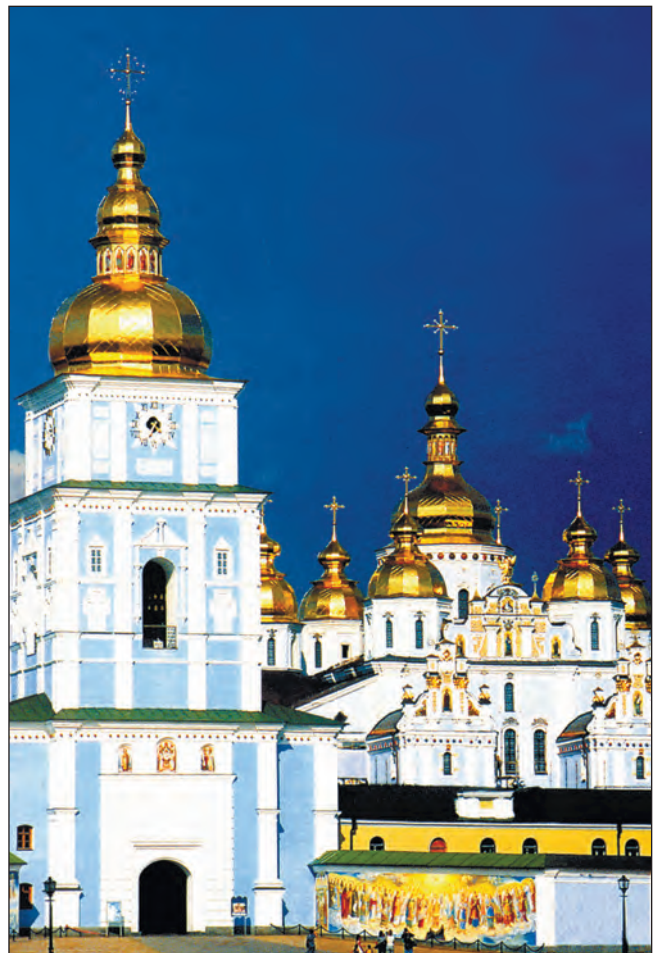

Рис. 8. Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві (1108 р.) був знищений більшовиками в 1934 р. Відбудовано в 1992—1998 рр. Сучасний вигляд

Науковий супровід проблеми забезпечував керівник архітектурно-археологічної експедиції Інституту археології НАН України, канд. архітектури **В. Харламов** (якому так і не судилося стати 50-річним). Ми встигли започаткувати роботи та супроводити найважливіше з точки зору науки — проведення детальних археологічних розкопок території. Пізніше, як це буває у виборних органах влади, я був уже далекий від можливості реально впливати, а потім втратив і причетність до реалізації проекту, а **Віктор Олександрович Харламов** помер у 1996 році. У мене в кабінеті на чільному місці до цього часу фігурує чернетка розпорядження від 5 серпня 1992 р. за № 798 представника Президента України в м. Київ щодо започаткування відновлення цього монастиря. Коротко перипетії навколо цього питання описані в публікації автора [36]. Там, зокрема, зачіпається важливе питання наукової моралі. Відомий всім **Р. Кухаренко**, який пізніше займався організацією процесу будівництва як голова столичного Управління охорони культурної спадщини, в пресі активно перебирав на себе ще й лаври ініціатора цього процесу. Проте Всевишній все бачить: цей громадянин публічно й неодноразово був обвинувачений у корупційних діях [37]. Отже назва посади і внутрішній культурний світ людини тут виявились несумісними. До речі, ще на перших кроках реалізації цього проекту ми зі **Світланою Лі**, тоді заступником голови департаменту з гуманітарних питань, зробили все, щоб усунути “приватизацію” реалізації цього проекту окремими архітекторами та доручити його перевіреним часом “Укпроект-реставрації”. Що ж стосується “приватизації” архітектурного простору столиці, то найкраще про це сказано в інтерв’ю **О. Омельченка** [37].

...Якось один із моїх знайомих, коли я розповів йому про причетність до відбудови Золотоверхого, сказав мені: “*Ти у житті взагалі більше нічого можеш не робити*”. Так, щоб нічого не робити, — не склалося, але я цілком свідомий внутрішньої гідності щодо причетності до святої справи. Для неких ілюструю кінцевий результат започаткованої нами діяльності щодо відбудови цього монастиря (рис. 8).

Межигірський монастир. Проте ми й заборгували перед українцями невіршенням дуже важливої і специфічної проблеми. Вона відома для широкого загалу як “*бібліотека Ярослава Мудрого*” і пов’язана з колишнім Межигірським монастирем (рис. 9, 10), а тепер — ще й колишньою резиденцією **Януковича**, яка тепер вільно чи невільно перетворена фактично в музей цього злочинця разом з “домиком Путіна”. (Правда, слід віддати належне місцевим ентузіастам, що хоч все не пішло у руслі мародерства).

Коротко суть цієї проблеми викладена в копії листа, наведеного на рис. 11. Детально з нею можна ознайомитись за публікацією “*Межигірські таємниці. Києво-Межигірські “перфоманси” 30-х років ХХ сторіччя*” автора **А. Зайки**, яку легко знайти в Інтернеті. Подвижником (а це ж ними рухається світ), який десятки років займався її вивченням та активно пропагував необхідність проведення археологічних

досліджень, був завідувач відділу рукописів академічної бібліотеки в Києві **Микола Петрович Візир** [38]. За його (тоді вже — пенсіонера) безпосередньої участі і знову ж таки — **В. Харламова** ми провели засідання нашої комісії від 30.01.1991 р. Після цього розпочали фінансування проведення розкопок.

Тут ми знову проявили характер, бо до того цю проблему відправили “під сукно” і **В. Щербицький**, і **М. Орлик** — тоді заступник голови Ради міністрів УРСР (1990 р.). Проте під час нашої депутатської каденції так і не вдалося вирішити це питання до кінця. Річ у тім, що тоді дуже часто мінялися уряди, а процес оформлення дозволу був дуже тривалим. А вже на початку 1992 р. ліквідували Комітет з питань науки і технологій — виконавчий орган Київської міськдержадміністрації, який був замовником.

Тому пізніше я регулярно привертая увагу вищого керівництва держави до цього питання, на що отримував ухильні відповіді (якщо отримував узагалі). Лист, повна копія якого наводиться на наступній сторінці, є останнім з цієї серії та підписаний найбільшими авторитетами з порушеної проблеми в НАН України.

Ми знову отримали ухильне листування, бо, здається, й наші відповідачі суттю справжніх процесів того часу, пов’язаних із передачею цього майнового комплексу **Януковичу**, не надто володіли.

Єдиною конкретикою за наслідками цього листа стала інформація СБУ за підписом **В. Наливайченка**, що “*документальні свідчення про виявлення старовинних видань, а також з питань реконструкції та будівництва об’єктів на території колишнього Межигірського Спасо-Преображенського монастиря, в Галузевому державному архіві, управліннях СБ України у м. Києві та Київській області відсутні. На нашу думку, подальший пошук доцільно продовжити в Центральному державному архіві громадських об’єднань України, де зберігаються документи управління справами та Будівельного управління ЦК КПУ, а також у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України*”.

Звісно, безідейно було звертатись з цього питання вже до наступного “президента”...

Непогане знання проблеми дає мені підстави висловитись свої судження щодо можливого майбутнього цієї території. Перш за все, варто перетворити її на Меморіал жертвам того режиму, починаючи з Небесної сотні і — обов’язково поименно — всіх бійців, які склали свої голови за Батьківщину. Нагадаю: навіть щодо трагічних подій понад 70-річної давнини маленької Олики євреї та поляки знають про кожну із своїх жертв (див. попередню публікацію у “Світогляді”, № 3, 2016 р.). Тобто це міг би бути приблизний аналог Арлінгтонського кладовища у Вашингтоні. Нинішнє зонування того ж поля для гольфу дозволяє навіть розділити його тематично; присутні тут джерела води добавляють журливості та відчуття чистоти. Виділити, зокрема, ділянки Небесної сотні, Іловайської трагедії, захисників Донецького аеропорту та інших операцій. Зобов’язати тут давати особливу клятву старшим офіцерам Генштабу, СБУ, керівництву МВС...

Рис. 9. Межигірський Спасо-Преображенський монастир. Рисунок Тараса Шевченка, 1843 р.

Рис. 10. Межигірський Спасо-Преображенський монастир — православний (первісно чоловічий, згодом жіночий) монастир, який з перервами існував від часів древньої Києво-Руської Держави до 1935 року в місцевості Межигір'я — біля сучасного села Нові Петрівці (Київська область)

Особливо важливо повернути на давно вже освячене молитвами тисяч українських козаків місце колишнього монастиря оту церковку, що притулилася було на болітці за гаражами та загальною територією колишньої “резиденції”. Звичайно ж, відновленню церковних та монастирських споруд мають передувати ретельні археологічні дослідження території, включаючи аспект пошуків “бібліотеки Ярослава Мудрого”.

Енергозбереження. Вище я означив кредо власної діяльності в Київradі, що стосувалося соціально-політичних процесів.

Проте, наша комісія мала, звичайно, і власну профільну сферу діяльності, крім уже відмічених загально-розумілих гуманітарних проблем. Ми тоді інтуїтивно вибрали основним її напрямком вирішення проблеми енергозбереження в міському господарстві. Це зараз кожен пересічний громадянин знає про її важливість. У той же час ще було відсутнє навіть будь-яке законодавство з цього питання. Перший нормативний документ — закон України “Про енер-

гозбереження” був прийнятий лише в 1994 р., а ще через рік був створений Держкоенергозбереження. Кінцевому успіху цієї діяльності сприяло те, що ми залучили до створення першої міської програми енергозбереження ключових спеціалістів зі всіх галузей міського господарства, поєднавши їхній практичний досвід з фаховим підходом науковців академічного Інституту енергозбереження. Останні, в свою чергу, працювали над проектом законодавства, спираючись на міський досвід. Задля справедливості треба сказати, що тоді ця програма як така не була затвердженою на сесії Київради, бо одна із комісій запідозрила нас у бажанні прибрати до своїх рук міські бюджетні кошти.

Проте пройшло ще років з п'ять, і автор цих рядків уже від імені Держкоенергозбереження був співдоповідачем на сесії у знайомому Колонному залі Київради; тоді програма енергозбереження для міста була прийнята “сама собою”. Вона була підкріплена кредитом Світового банку, задля якого автор і перебував у складі делегації у Вашингтоні — повертаючись до початку цієї статті. Ще пізніше ми висвітлили практичний досвід енергозбереження для українського загалу в уже згаданому циклі публікацій в “Дзеркалі тижня” (див. [29]), а для спеціалістів — в унікальній колективній монографії, авторський колектив якої об'єднав майже 80 найкращих вітчизняних спеціалістів [39].

До питання про роль науки та її організацію. Ми тоді мали у своєму підпорядкуванні зовсім невеличкі кошти на науку (0,01 відсотка від обсягу міського бюджету), проте це дозволяло орієнтувати Академію на вирішення міських проблем; організація співробітництва здійснювалась через Інноваційний центр НАН України, який тоді очолював **В. Байдаков**. Погодьтесь, навіть ті з проблем, що були означені вище, цього варті. Тоді також почала вибудовуватись система підтримки прикладних розробок на державному рівні через Державний комітет України з питань науки і технологій. Проте його історія завершилась ще в 1995 р. разом зі звільненням голови, члена-кореспондента НАН України **С. Рябченка** “у зв'язку з переходом на іншу роботу” (звісно, Сергій Михайлович про свій намір переходити “на іншу роботу” і не здогадувався).

На останній сесії загальних зборів НАН України (квітень 2016 р.) розгорнулася жвава дискусія щодо доцільності “підпорядкування” Національної академії Міністерству освіти та науки. Тут є простий аргумент. Крім міркувань власне творчого, науково-технічного характеру (якщо ми говоримо про інноваційний розвиток), існують ще міркування управлінської вертикалі.

Як би там не було, освітянська сфера завжди буде підпорядкована гуманітарному віце-прем'єр-міністрові. Нині більшість урядовців — це економісти, юристи, історики... Це фізик може дозволити собі у відпустці посидіти в архівах. Проте дуже важко уявити, щоб гуманітарій навіть протягом багатьох відпусток оволодів фізикою (а для цього — ще й вищою мате-

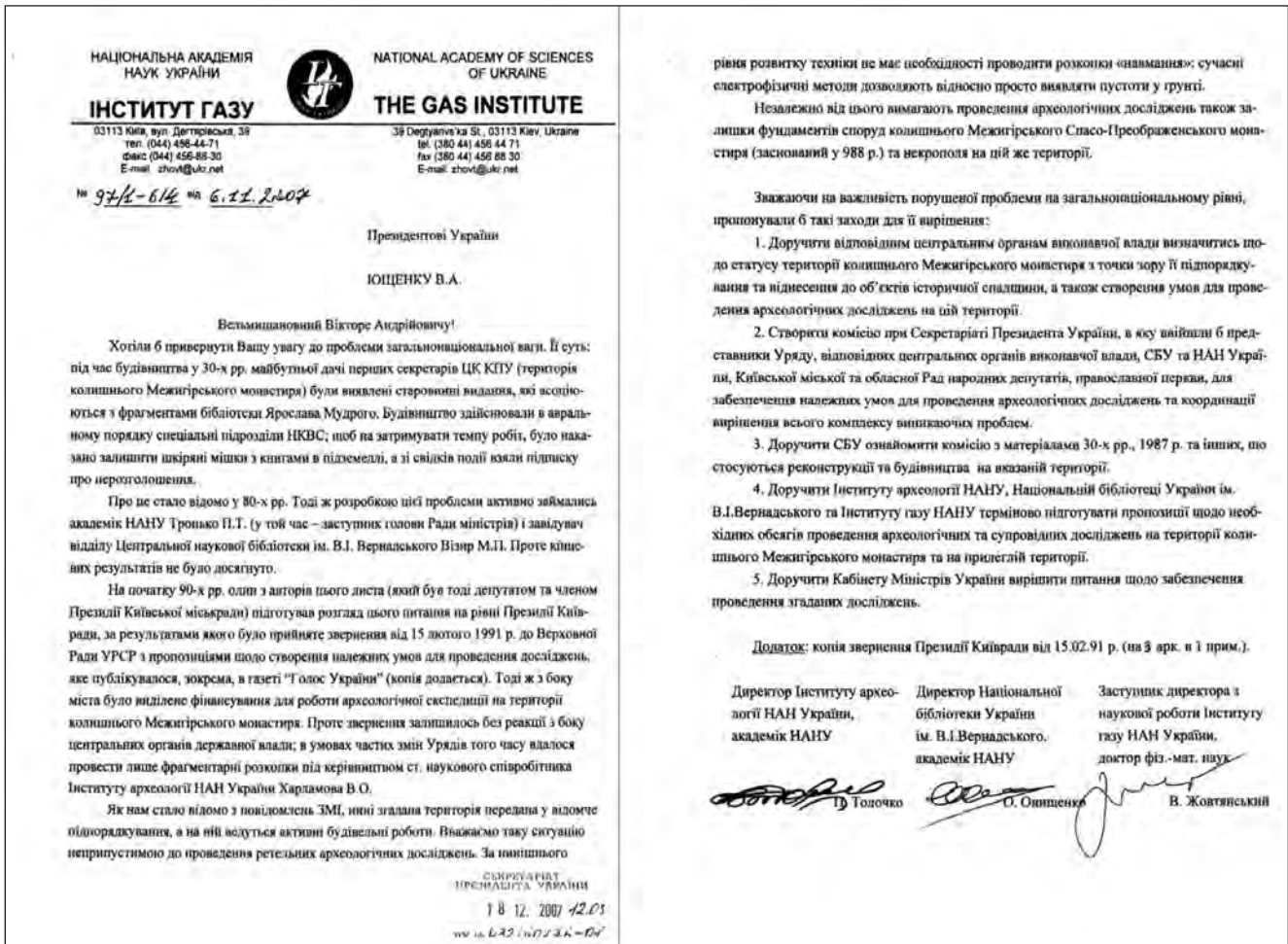

Рис. 11. Копія листа до Президента України В. Ющенка щодо проведення археологічних досліджень на території Межигірського монастиря

матикою), електротехнікою, теплоенергетикою чи іншими інженерними дисциплінами. А інноваційна діяльність, у відсутності якої чомусь звинувачують НАН України, вимагає дуже делікатного та кваліфікованого поведіння з боку держави.

У зв'язку з цим згадав про свою публікацію періоду керівництва міським Комітетом з питань науки і технологій "Проблема не в тому, що у нас "погана" наука. Немає попиту на результати високоінтелектуальної діяльності" [40], яка й сьогодні навіть за своєю редакційною назвою дуже точно характеризує і нинішню ситуацію у цій сфері.

Ще раз нагадаю: навіть у ринковій економіці, якщо ефективність приватного власника полягає у розпилюванні заводів на металолом та виведенні коштів в офшори, майбутнього немає, як і не потрібна наука.

III. "Флористичне" спостереження — 2

Друзі на Волині стверджують, що колись непрохідного волинського лісу залишилось лише-то метрів по 200 біля доріг. І як не зрозуміти тих, хто прийшов на "розпилювання" економіки запізно, тільки вчора. От і мусять вони (не знаю, чи позичали очі у сірка) винищувати ліс вже і безпосередньо біля автомагі-

тралі майже до самого Коростишова. А недавно на Волині читав інтерв'ю місцевого лідера-радикала, що це ми, рядові громадяни, не тямимо, як треба поводитись з лісом. Ризикує здатись непатріотичним, проте прочитати "Русский лес" Л. Леонова або хоча б ту пафосну його частину, де йдеться саме про ліс, їм би не завадило.

Велика Україна і має багато різних партій, проте, здається, об'єднує їх не ота вероніка, а те, що колись називали з любов'ю: "капуста" — цілком флористичне порівняння.

Повернемось до початкової ідеї циклу цих публікацій — ролі науки у її взаємозв'язку з освітою та культурою у розвитку суспільства.

Проте знищили заводи, допилюємо ліс, зруйнуємо Академію. На місці давно неремонтованих інститутів збудуємо красені-хмарочоси. А що далі робитимемо у світі, основним трендом розвитку якого є інноваційна економіка? За роки незалежності кількість дослідників у галузі технічних наук в Україні знизилася в 3,5 рази. Освоєння нових видів техніки скоротилось у 14,3 рази, а доля інноваційно-активних промислових підприємств — уп'ятеро. При цьому загальний приріст ВВП за рахунок введення нових технологій у нас становить всього 0,7 %, у той час як у розвинутих країнах — 60—90 % [41].

Ми стрімко рухаємось у напрямку, протилежному Південній Кореї, яка 50 років тому почала розвиватися із бідної аграрної країни, що пережила війну, в одну із найбільш багатих і високотехнологічних держав світу.

В основі такого безпрецедентного зростання — інновації та високі технології, на що країна інвестує 4 % свого ВВП (в Україні — 0,8 %).

Кожному поколінню людей доводиться вирішувати свої специфічні проблеми буття. На долю нинішніх землян, здається, випала бридкість якогось несамовитого устремління до накопичення статків “найкращими” з них будь-якими засобами, серед яких особливо вирізняється корупція. І це не тільки українське явище. Згадаймо ще відносно недавню кризу світової банківської системи (2008 р.), — вона того ж походження. А те, що в нашій державі ця проблема набула гіпертрофовано-виразних форм, для українців не секрет. Як не секрет, що Україна вже давно не зазнавала такої поляризації за показником багаті-бідні, а явище середнього класу взагалі десь розчинилось серед останніх. Державний устрій, який не вміє генерувати середній клас, не може існувати за його непотрібністю. Ті ж самі кияни, до речі, вміють це робити легко (ілюстрація напоготові: рис. 6).

Ще раз звертаючись до діяльності уряду *Яценюка*, з тим же негативом слід відмітити дуже невдалу (бо в системі НАН України вона нічого не економить) постанову Кабміну від 01.03.14 № 65 про так звану економію бюджетних коштів. Особливо одіозною її нормою стала заборона витрат на проведення конференцій, що унеможливує їх планування на майбутній період, та максимальне ускладнення зарубіжних відряджень. Для науковців — це щось на зразок, як заборона писати й малювати *Т.Г. Шевченку*, але не тільки.

...На початку 1990-х рр., маючи мінімальні фінансові можливості у Київграді, автор вважав справою честі для себе брати участь у міжнародних фахових конференціях, де зазвичай був єдиним носієм бейджа з написом UKRAINE (а тоді у світі колишній СРСР асоціювався майже виключно з Росією). Тепер же, заборонивши проведення та участь у, зокрема, міжнародних конференціях, Уряд, замість того, щоб показати світу “нашого цвіту”, знову віддає цю нішу науковцям з Російської Федерації.

Собі, любим чиновникам, більша частина з обмежень цієї постанови швиденько була знята додатковими постановами на її зміну, яких на сьогодні набралось... півсотні. А де ж тепер позиція Міносвіти? Замість того, щоб обговорювати це питання на зборах чи мітингах, пишеться лист на Прем'єра чи Президента з обґрунтуванням недоцільності продовження дії тієї, чи іншої норми законодавства, а далі згідно з дорученням відповідним міністерствам вносяться зміни (вибачте за банальність).

У завершальній статті цього циклу ми звернемося до прикладів особистостей, які рухали український світ науки. Яким бачив розвиток вітчизняної науки *В. Вернадський* і чому він таки відбувся. І якою є логіка в тому, щоби звинувачувати одну і ту ж “патонівську” Академію в надто інженерному ухилі (в СРСР) і в тому, що в Україні немає достатньо наукових розробок (*А. Яценюк*). Доведення правоти останнього полягає поки що тільки в тому, що очолюваний ним уряд довів український народ до стану “камікадзе”.

А ще про те, що міг би запропонувати економіці України один лише маленький відділ Інституту газу НАН України, який представляє автор, якби...

Автор висловлює вдячність за допомогу в оформленні матеріалів цих публікацій *Романові Сиротюку*. ■
(Закінчення — в наступному номері)

Література (продовження)

28. Рандушка Д., Шомшак Л., Габерова И. Цветовой атлас растений. — Братислава : Обзор, 1990. — 416 с.
29. Стогній Б., Жовтянський В. Енергозбереження: момент істини? // Дзеркало тижня. — №22 (601), 10—16 червня 2006 р. — С. 9.
30. Ващенко О.Г. За Україну, за її долю: Фотокнига. — К. : Мистецтво, 2000. — 96 с.
31. Вавринюк Г. Синьо-жовтий прапор над Хрещатиком // Хрещатик. — 7 серпня 1998. — № 111.
32. Мостовой В. “Сколько в нем неба и солнца!” // Зеркало недели. — 22 августа 2013. — №30.
33. Салій І. Крах партійного колоса. — К. : Вірій, 2007. — 2000 с.
34. Нагребецька І. Над Хрещатиком синьо-жовте знамено // Урядовий кур'єр. — 25 липня 2001. — № 131.
35. Редакціям всіх газет та видань м. Києва. Звернення / І. Заєць, Д. Павличко, Л. Скорик, О. Шевченко, М. Грабар та ін. // Вечірній Київ. — 30 липня 1990 р.

36. Жовтянський В. Від “Собору” до Собору // Дзеркало тижня. — № 36 (511), 11—17 вересня 2004 р. — С. 20. — http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/vid_soboru_do_soboru.html

37. Ведернікова І. Дорога моя столице-2 // Дзеркало тижня. — № 27, 22 липня — 13 серпня 2011 р.

38. Візир М.П. Ярославова бібліотека // Соціалістична культура. — 1990. — № 2. — С. 26, 27; № 3. — С. 12, 13.

39. Стратегія енергозбереження в Україні: Аналітично-довідкові матеріали/Колективна монографія в 2-х кн./ Ред. Жовтянський В.А., Кулик М.М., Стогній Б.С. — К. : Академперіодика, 2006. — 510 с.; 600 с.

40. Жовтянський В. Проблема не в тому, що у нас “погана” наука. Немає попиту на результати високоінтелектуальної діяльності // Хрещатик. — 20 квітня 1993.

41. Корнилюк Р., Харламов П., Шишацкий Э. Спасти будущее: первый рейтинг инновационных компаний Украины. Как инновации и наука способны возродить украинскую экономику. — http://www.ukrrudprom.com/digest/Spasti_budushchee_perviy_reyting_innovatsionnih_kompaniy_Ukraini.html